
LJILJANA RADOŠEVIĆ

UDK 316.72:741.5.079(44)
741.5.079(44)

ANGULEM – OD SREDNJOVEKOVNOG GRADA DO PRESTONICE STRIPA¹

Apstrakt: *Kada je pre skoro četrdeset godina grad Angulem podržao osnivanje Međunarodnog festivala stripa, nije ni moglo da se pretpostavi kakve će promene taj festival pokrenuti. Baviti se stripom u to vreme nije bila prihvatljiva praksa; ipak, to je ovom malom srednjovekovnom gradu dalo draž nečeg novog i privlačnog. Strip kao ideja i Festival kao pokretačka snaga toliko su transformisali Angulem, da su od jednog uspanovanog grada stvorili centar kulturnih industrija, centar ekonomije znanja i centar regiona. Urbana regeneracija, koja se zdušno promovise 90-ih godina XX veka, započela je u Angulemu spontano, bez teoretisanja, pokrenuta idejom nekolicine ljudi koju je podržala lokalna zajednica. Angulem je postao prestonica stripa a region u kome se nalazi dolina slike.*

Ključne reči: *grad, festival, strip, kulturna industrija, regionalni klaster*

Key words: *city, festival, comic strip, cultural industries, regional cluster*

Grad je više od organizovanog zemljišta, on je pre svega socijalni entitet. Grad povezuje stanovnike s njihovim okruženjem pojačavajući značenje svakodnevnog života i pojačavajući identitet grupe i pojedinca. Okruženje prenosi norme i pravila ponašanja, neke od simbola (grada) prihvata grupa kao izraz svog identiteta, kao i stanovnici grada... Grad kao fizička struktura uslov-

¹ Ovaj tekst predstavlja prilagođenu verziju magistarske teze *From Artistic Production to Mass Medium; Comic Strip Festival as a Way of Finding Equilibrium*, Univerzitet umetnosti Beograd, UNESCO katedra za menadžment u kulturi i kulturnu politiku na Balkanu.

*ljava socijalnu interakciju na taj način što je omogućava ili onemogućava.*²

Jedan od osnovnih zaključaka studije *Creative City*, koju su 1995. godine uradili Landri i Bjankini, jeste taj da je fokusiranje na fizičku strukturu grada dostiglo svoj vrhunac. Sistemi komunikacije, putevi ili telefonske mreže, nemaju potencijal stvaranja novih okruženja koja bi stimulisala ljude da komuniciraju i učestvuju u različitim aktivnostima. Dakle, međusobna interakcija stanovnika grada zavisi od sposobnosti stvaranja partnerstava, bilo ličnih, bilo institucionalnih. Osim toga, studije su pokazale da se kriminal ne može smanjiti tako što bi se ljudi fizički kontrolisali, već kroz uspostavljanje osećanja za mesto i zajedničke odgovornosti u gradskim četvrtima i zajednicama.

Gradovi su oduvek bili plodno tle za stvaranje novih mogućnosti, ali i novih problema, promena i kriza. Kao posebna mesta, gradovi su često predstavljali izazove za čoveka i njegovo preživljavanje – prenaseljenost, bolesti, socijalni neredi, problemi vezani za zemljište i njegovu upotrebu, nerazvijenost infrastrukture – ali su ti izazovi uvek bili rešavani na kreativan način. U periodu nakon industrijske revolucije, prioritet je bio rešavanje problema izazvanih neadekvatnom postojećom infrastrukturom – izgradnjom kanalizacionih sistema, novih stambenih blokova, puteva, pruga... To je bio period kada je bila neophodna kreativnost inženjera, urbanista i naučnika.

S obzirom na to da se i u gradovima današnjice javljaju mnogi problemi, ali različiti od onih prethodno pomenutih, postoji dobar razlog za razmišljanje o onim koji su vezani za kreativnost, ili za njen nedostatak. Danas se mnogi svetski gradovi suočavaju s periodom tranzicije. Stare industrije nestaju, dok se dodata vrednost stvara manje kroz ono što je proizvedeno, a više kroz primenu novih znanja u procesu proizvodnje, distribucije i pružanja usluga. Oni faktori koji su nekada bili preduslov za gradski razvoj – transport, rečni tokovi, blizina sirovina – postali su manje relevantni. Distribucija se sada može regulisati iz vangradskih centara, a na transport odlazi manji procenat ukupnih troškova.

² Pol, E. *The Theoretical Background of the City-Identity-Sustainability Network*, Environment and Behaviour, Vol. 34, No. 1, Sage Publication, January 2002.

Jedan od najznačajnijih urbanista i teoretičara gradova današnjice Piter Hol³ kaže da je kriza koja je zahvatila gradove 90-ih godina XX veka još dublja nego što se to na početku mislilo; ona utiče ne samo na sektor proizvodnje, koji je dugo smatran kao jedan od osnovnih faktora slabosti, već i na sektor pružanja usluga. Teško da je bilo koji deo urbane ekonomije sasvim siguran i oslobođen pretnji prekomorskih kompanija i konkurencije. Poslovne usluge, kreiranje „softvera“ i inženjstvo mogu da se prebace u Indiju ili Koreju u bilo kom trenutku poslovanja. Ovakve činjenice pokreću vrlo problematično pitanje: šta danas može da obezbedi osnovu za urbani ekonomski oporavak?

Između ostalog, odgovor može da se pronade u orijentisanju na širi spektar usluga, i to onih koje su do skoro jedva i bile smatrane delom ozbiljne ekonomije, a to su: kultura, zabava, sport, obrazovanje. Druga, još isplativija mogućnost je u tome da dok se u gradu zalažu za rešavanje njegovih problema, mogu da se nađu rešenja koja bi se „izvozila“. Ali, ove dve mogućnosti nisu jedine; u gradovima, regionima i državama trebalo bi da postoji mnogo više inventivnosti, jer u njima ima mogućnosti inoviranja kulture, tehnologije ili urbanizma. Sva tri načina mogu potencijalno da budu izvori novih radnih mesta ili „nevidljivog“ izvoza.

Da bi se prevazišli pomenuti problemi, sve veći akcent stavlja se na obrazovanje stanovnika grada, gradske uprave i administracije, kako bi oni bili u stanju da prepoznaju svoje potencijale za razvijanje kreativnih industrija. Nažalost, čini se da ni ovaj pristup ne daje prave rezultate. Jedini do sada provereni pristup jeste *bottom-up* koji je dokaz da jedino lokalna zajednica može da stvori samoodržive sisteme razvoja i da na taj način može da doprinese razvitku i napretku svog grada. Dokaz za ovo je Angulem, gradić u Francuskoj u kome su ljudi spontano započeli da se bave promocijom stripa i umetnosti slike⁴ kroz festival koji je, potom, oživeo sâm grad i njegovu privredu. U ovom gradu se tokom više decenija radilo na promociji stripa kao umetnosti i značajnog dela kulturnih

³ Landry, C. & Bianchini, F. *The Creative city*, Demos & Comedia, London, 1995.

⁴ U tekstu se izraz „umetnost slike“ koristi kao ekvivalent engleskoj reči *image* koja podrazumeva različite oblike vizuelne umetnosti, od ilustracije, animacije, 2D ili 3D kompjuterskih grafika, do video-igrice i svih vrsta multimedija...

industrija, tako da je na taj način promenio i njegov identitet. Smešten između Konjaka i Bordoa, dva grada s veoma prepoznatljivim imidžom i zvučnim imenima, Angulemu nije imao mnogo mogućnosti za promenu svog imidža. Predugo je u prvi plan stavljano njegovo srednjovekovno nasleđe, koje je čuvano intenzivnom konzervacijom i zakonima o zaštiti kulturnih dobara, pa su razvoj i napredak gurnuti u drugi plan. To se odrazilo na nezavidno stanje grada i tradicionalnih industrija nakon Drugog svetskog rata.

Srednjovekovni grad „pod staklenim zvonom“

Da bismo lakše sagledali značaj i revolucionarnost promena u Angulemu, neophodno je objasniti kako je formiran prvobitni identitet grada koji je, i nakon svih promena, ostao inkorporiran u sadašnji identitet. Angulemu je grad s više arheoloških slojeva, mnogo značajnih istorijskih referenci i nekoliko građevina koje su pomenute u svim knjigama koje se bave romaničkim periodom.

Arheološki nalazi pokazuju da je naseljavanje Angulema, tačnije angulemskog platoa (prostora na brdu gde se i danas nalazi jezgro srednjovekovnog grada i tvrđava), počelo otprilike dve hiljade godina pre nove ere. Ipak, to su bila samo privremena naselja, a tek je galo-rimsko iz I veka nove ere postalo stalnom naselbinom. Tadašnji Angulemu, pod nazivom *Iculisma*, u rimskom periodu bio je okružen prvom tvrđavom. Početkom srednjeg veka, ovaj deo teritorije obeležen je pojavom hrišćanstva ali i migracijom varvara (Vandala, Vizigota, Vikinga), koji su od V do X veka pustošili grad više puta. Red je uspostavljen krajem X veka zahvaljujući dinastiji prvih angulemskih grofova Tajefera koji su zadržali ovu titulu do kraja XII veka.⁵

Srednjovekovni gradovi bili su posebno brojni na jugozapadu Francuske i Nemačke. U jugozapadnoj Francuskoj izgrađeno je oko devedeset malih gradova-tvrđava u periodu od 1270. do 1350. godine. Oni su uglavnom nastali zahvaljujući engleskom kralju Edvardu I (1272–1307) i njegovim direktnim naslednicima koji su nosili titule vojvoda od Akvitanije, kao i drugim vladarima jugozapadne Francuske. Motivi nastanka ovih gradova bili su kako politički i eko-

⁵ <http://www.via-patrimoine.com/Angouleme-Ville-d-Art-et-d>

nomski, tako i bezbednosni. Zaštita tadašnjih engleskih teritorija od drugih feudalnih vlastodržaca bila je značajan motiv.⁶ Angulem je kao jedna od francuskih tvrđava često bio razlog sukoba; u više navrata osvajao ga je Ričard Lavlje Srce, a titula grofa preneti je na njegovog brata Džona kada se oženio Izabelom od Angulema. Nakon Džonove smrti, Izabela se ponovo udala, ali ovog puta za Huga X, pa je njeno nasledstvo opet prešlo u francuske ruke. Veliki sukobi oko 1360. godine doveli su do toga da je Angulem „Bretanjskim sporazumom“ pripao Englezima, koji su u njemu ostali svega trinaest godina. Trupe kralja Šarla V povratile su Angulem od Engleza, a kralj je gradu doделиo brojne privilegije.⁷

U Angulemu su i dalje vidljivi tragovi srednjeg veka; tu je tvrđava iz XIII veka, raster ulica kao i velike javne građevine, poput crkve Sv. Petra, grofovskog zamka (sadašnja Gradska kuća, tj. *Hotel de Ville*), kapele Kordeijer, crkve Sv. Andrije... U ovom periodu izgrađena je i luka *L'Umo*, i to 1280. godine. Rečni saobraćaj uglavnom je služio za trgovinu soli i vina, ali se to menja od XV veka, pa roba kojom se trguje postaje papir, fajans, drvo, proizvodi od gvožđa i voćna rakija.

Da bismo bolje shvatili kakav je status imao Angulem u to vreme, trebalo bi pomenuti istorijsku činjenicu da je u srednjem veku stvoren poseban kult grada koji je bio izvor ponosa i inspiracije. U italijanskim gradovima nastao je novi književni žanr, čiji je predmet ljubavi i inspiracije bio sâm grad, a koji su kopirali građani u ostalim delovima Evrope. Ulaganje u svoj grad bila je stvar prestiža, pa su stanovnici finansirali gradske zidine, kule i kapije. Van gradskih zidina, parohijske crkve bile su izvor najvećeg ponosa. Parohijani su za života stalno ulagali u njih, a posle smrti ostavljali su u zaveštanje novac za obnovu nekog dela crkve ili za njenu dekoraciju.⁸

Ipak, treba imati u vidu da su pravi srednjovekovni gradovi bili daleko od idilične slike koju imamo danas u malim sačuvanim oazama s tragovima srednjeg ve-

⁶ Pounds, N. *The Medieval City*, Greenwood Press, Westport, Connecticut & London, 2005.

⁷ Dubourg-Novès, P. *Histoire de l'Art – Angouleme*, Internet Encyclopædia Universalis.

⁸ Pounds, N. *The Medieval City*, Greenwood Press, Westport, Connecticut & London, 2005.

ka. Plan i oblik ovakvog grada mahom se zasnivao na principu odbrane. Za to su se koristili prirodni elementi (reke, topografija, šume), ali i strukture koje su izgradili ljudi, kao što je to bio sistem fortifikacije. Urbana naselja nastaju uglavnom bez plana i anarhično oko nekog zamka, manastira ili crkve. U centru su uvek gradska crkva, trgovi za održavanje sajмова i javne zgrade koje ga okružuju.

Nedostatak prostora unutar zidina uslovio je izgradnju visokih i mračnih zgrada s vrlo uskim i vijugavim ulicama, pa je i logično da su takvi gradovi imali malo zelenila i veoma loše sanitarno stanje. Za vreme najmračnijeg srednjovekovnog perioda, zapadni grad činila je slika nepopločanih, prljavih i zapuštenih ulica bez kanalizacije, s fekalijama koje su se spirale u reke i podzemne vode, pa su se bunari pretvarali u izvore zaraze i epidemije kuge, kolere, tifusa itd. Vazduh je bio veoma zagađen, a buka i neprijatni mirisi od zanatlijskih aktivnosti bili su nesnosni. Povrh svega, gradovi ovog perioda bili su prenaseljeni i skućeni zbog nemogućnosti prostornog širenja.⁹

U prvoj polovini XVI veka, Angulem je pod uticajem porodice Valoa postao značajan intelektualni i umetnički centar. Ali, tokom druge polovine veka doživeo je velika razaranja u verskim ratovima između katolika i protestanata. Angulem, koji je bio katolički, dva puta je bio opsedan od Hugenota, a verski objekti u gradu bili su teško oštećeni.

XVIII vek jeste epoha značajnih arhitektonskih radova i ulepšavanja grada koje je pokrenuo majordom, tako da se uređuju ulice, poboljšavaju prilazi gornjem gradu, stvara novo naselje na mestu parka grofovske palate, izgrađuje novi most San Sibard... Sadašnji izgled grada i njegova harmonija rezultat su ulepšavanja koje je sprovedeno u XIX veku. Više od 80 % zgrada u centru grada potiče iz prve polovine veka. Godine 1818, arhitekta Pol Abadi postavljen je na mesto glavnog arhitekta Šaranta. Nastanio se u Angulemu i tamo je ostvario skoro čitav svoj opus u neoklasičnom stilu. Taj vek predstavlja period intenzivne urbanizacije koja se ogleda u spuštanju nivoa gradskih zidina, izmeštanju malih gradskih luka, izgradnji javnih zgrada (policajska stanica, Palata prav-

⁹ Ibid.

de, pozorišta, rekonstrukcija Gradske kuće, zgrada tržnice, rekonstrukcija gradskih crkava...). U istom periodu na obali reke razvijaju se industrijske četvrti San Sibard i L'Umo. Viševjekovna tradicija u proizvodnji papira pretvorila se u važnu industrijsku granu u Angulemu u XIX veku.¹⁰

Značajna proizvodnja papira u Francuskoj počinje u XIV veku, ali tek je razvoj štampe, od 1450. godine, uticao na povećanje njegove proizvodnje. Prisustvo brojnih rečnih tokova u regionu Šarant bilo je od velikog značaja, jer su početkom XVI veka izgrađeni mnogi mlinovi za papir. Do XVIII veka, papir je proizvođen manuelno, ali je s konstruisanjem mašine za proizvodnju papira, proizvodnja ubrzana a, samim tim, i povećana. Proizvodi većeg kvaliteta bili su namenjeni izdavačima knjiga ili su bili prodavani kao papir za pisanje; tek od 1860. godine počinje proizvodnja novih vrsta papira, kao što su masni papir ili papir za cigarete. Najpoznatiji proizvodi bili su *Velin d'Angouleme* papir za štampanje, *RIZLA+* i *Le Nil* papir za cigarete.¹¹

Tokom Drugog svetskog rata, grad je bio pod nemačkom upravom, što ga je učinilo jednim od centara aktivnosti Pokreta otpora. Uspomene na ovaj period čuvaju se u Muzeju pokreta otpora koji se nalazi u samom centru grada. Tokom 50-ih godina XX veka, stanovnici Angulema napuštali su ovo područje. Plate su bile niske, a mogućnosti za školovanje izuzetno male; mladi su obično odlazili na studije u Poatje ili u velike centre kakvi su Bordo i Pariz. Pošto je to bila najrazvijenija oblast u regionu, ovaj period obeležavaju i mnogobrojna zatvaranja fabrika. U Angulemu i okolini i dalje postoji mašinska industrija, proizvodnja elektromotora i fabrika kablova. U manjem obimu proizvodi se barut, gvožđe, konfekcija i različiti produkti od pamuka. Pošto je krajnja tačka na reci Šarant, kojom mogu ploviti brodovi od mora ka unutrašnjosti, grad je zadržao status značajnog mesta za trgovinu vinom, konjakom i građevinskim kamenom. Međutim, krajem veka pojavljuje se novi trend zapošljavanja u tercijalnom sektoru, naročito u oblasti umetničkih zanata i domenu komunikacije.¹²

¹⁰ <http://www.via-patrimoine.com/Angouleme-Ville-d-Art-et-d>

¹¹ Ibid.

¹² Jean, Y. *Geographie – Angouleme*, Internet Encyclopædia Universalis.

Festival stripa kao pokretač kulturnih promena

Ako grad izgubi veći deo industrijskih pogona, ako nema mogućnost razvoja i, još gore, ako nema mogućnost školovanja mladih generacija, onda taj grad ima veliki problem – opstanak. Upravo to se dogodilo Angulemu. Ovakva situacija izaziva veliku zabrinutost stanovnika i uprave grada, jer onima koji žive u gradu on predstavlja živi organizam, deo identiteta, izvor uspomena. Stoga, svako društvo ima potrebu da revitalizuje i obnovi svoj grad; tako, obnavljajući grad, društvo obnavlja sebe i svoj identitet. Revitalizacija Angulema počela je Festivalom, isprva neprimetno i suptilno, a zatim sistemski i burno.

U Evropi je nakon Drugog svetskog rata primećen fenomen „festivalizacije“, tj. drastičnog povećanja broja i tema festivala. Ovom fenomenu mogu se pridružiti i festivali stripa. Ipak, istraživanje festivala tek je u začetku i za sada nemamo jasne definicije, utvrđene trendove i merljive uticaje festivala na lokalnu zajednicu.¹³ Festival stripa nije veliko okupljanje izdavača ili velika izložba ispraćena prisustvom istih; to je institucija koja je sebe izgradila kroz istraživanje, prezentaciju, obrazovanje u domenu stripa i njegove publike.

U godinama kada je *Festival International de la Bande Dessinee Angouleme*¹⁴ pravio svoje prve korake, Odeljenje za kulturni razvoj Saveta Evrope postalo je najznačajniji promoter ideje o kulturnoj animaciji. Zaključeno je da su biblioteke i knjižare glavna mesta za diseminaciju različitih projekata animacije.¹⁵ Ali, šta se dešava kada jedan tako važan predlog ostane ograničen samo na određene kulturne proizvode? Kulturni proizvodi uvek traže način da dospeju do tržišta, a naročito oni koji su očigledni deo kulturne industrije, kao što je to, na primer, strip. Postaje sasvim jasna činjenica da su profesionalci iz oblasti stripa i izdavači bili primorani da nađu odgovarajući način promovisanja stripa i animiranja publike.

¹³ Klaic, D. *EFA 50 anniversary Charter*, Course reader for Management of Performing Arts and Festivals, University of Arts, Belgrade, 2003/2004.

¹⁴ *FIBD Angouleme* ili *Angouleme BD* – Međunarodni festival stripa Angulem.

¹⁵ Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. *Kultura; Menadžment, Animacija, Marketing*, Clio, Beograd, 2000.

Tokom 60-ih godina XX veka u Evropi, a naročito u Italiji i Francuskoj, dolazi do formiranja „strip klubova“, koji su mahom okupljali autore i ljubitelje stripa. Kada su *art brut*, enformel, aboridžinska i dečija umetnost postajali sve prisutniji, konzervativci su konačno prihvatili strip. U doba „neshvatljive“ umetnosti, u stripu su mogli da vide jasnu naraciju i figuraciju, što je, svakako, bio korak napred u odnosu na prethodni period kada je strip smatran za jeftinu zabavu (u Americi) ili štivo za decu (u Evropi). Upravo protiv ovih stereotipa borili su se različiti klubovi i udruženja; oni su se zalagali za priznavanje stripa kao umetničke prakse i za ravnopravan status autora stripa. Svoje ideje promovisali su putem specijalizovanih magazina, konferencija i različitih profesionalnih okupljanja... Međutim, to nije bilo dovoljno; da bi takve ideje imale efekta, morale su da budu upućene široj publici, a festival je bio idealno mesto za tako nešto. Jedan od prvih festivala u Evropi koji se bavio stripom jeste onaj u italijanskom gradu Luka koji je pokrenut 1966. godine i kontinuirano traje do danas. I pored velikog broja posetilaca, ovaj festival posvećen je profesionalcima, dok je publika ostala u drugom planu. Organizacioni tim iz Angulema želeo je to da promeni, tj. da publici pruži istu pažnju i dâ jednake mogućnosti za učestvovanje na Festivalu.

U Muzeju dekorativnih umetnosti u Luvru 1966. godine Klod Moliterni i udruženje *SOCERLID*¹⁶ priredili su najznačajniju izložbu stripa do tada, pod nazivom *Bande dessinees et figuration narrative*. Ova izložba imala je veliku posećenost i bila je medijski dobro praćena, pa je konačno skrenula pažnju na strip. U tom periodu je u Omladinskom kulturnom centru u Angulemu kao urednik programa radio Fransis Gro, osoba koja je najznačajnija za osnivanje *FIBD Angouleme*. On je osmislio nekoliko programa koji su prezentovali strip u novom svetlu, a pokrenuo je i saradnju s Moliternijem, pa je jedna od njegovih izložbi bila prikazana u Angulemu. Kada je Fransis Gro 1971. godine postao član Gradskog odbora za kulturu, odmah se angažovao na oživljavanju kulturnih aktivnosti u gradu. Ipak, od presudnog značaja bila je poseta delegacije iz Angulema festivalu u Luki. Tamo su bile uspostavljene dobre veze s organiza-

¹⁶ *SOCERLID* – *Societe d'Etudes et de Recherches des Literatures Dessinees*, osnovao ga je 1964. godine Klod Moliterni.

torima i dobijena je mogućnost za preuzimanjem programa, žirija, kao i autora. Tako je 1974. godine osnovana asocijacija pod nazivom Međunarodni salon stripa koja je organizovala prvi salon stripa u Angulemu (Festival će svoj sadašnji naziv dobiti tek 1996. godine). Već tada se video veliki entuzijazam za ovakav događaj; gradonačelnik je pristao da zvanično otvori Festival; Muzej arheologije ustupio je svoj prostor; plakat je napravio Hugo Prat, a za počasnog predsednika izabran je Alan Sen Ogan, kreator prvog pravog francuskog stripa. Direktor muzeja hvalio se kako je izložbe došlo da poseti oko 9.000 ljudi, dodajući da je muzej posetilo 9.000 ljudi više nego u prethodnih dvanaest godina.¹⁷

Gde god da se organizuje festival, bilo da je mesto veliko ili malo, poznato ili nepoznato, uvek može da se oseti njegova moć u stvaranju osećaja zajedništva i samopouzdanja u lokalnoj zajednici. Festival omogućava upošljavanje svih kulturnih i ekonomskih resursa u zajedničkom naporu da se pokaže zašto je to mesto posebno i zanimljivo. Festival može da bude pokretač revitalizacije javnog sećanja i kolektivnih aspiracija. Građani Angulema otkrili su svoju ljubav prema stripovima i iskoristili su je da bi obogatili kulturni život ovog srednjovekovnog grada koji je izgubio svoj identitet u stalnom procesu konzervacije i zaštite kulturnog nasleđa. U malim gradovima, kakav je Angulem, gde ne postoji veliki broj značajnih kulturnih manifestacija, festival može da postane osnovno sredstvo za mobilisanje i konsolidaciju kulturnih aktera, infrastrukture, dostupnih sredstava, publike, ali i mogućnost za njihovu međusobnu saradnju.

Naredne godine, Festivalu su se pridružili Gradska kuća i pozorište, a događaj je posetilo oko 20.000 ljudi; taj broj je sledeće godine dupliran. U nastupajućim godinama dogodilo se dosta značajnih stvari: Erže (autor „Tintina“) je postao počasni građanin Angulema; osnovan je časopis Asocijacije *B. D. Bulles*; grad je postao punopravni član Asocijacije... Debata o cenzuri pokrenuta je 1979. godine i bila je dobro medijski praćena, naročito jer je sasvim otvoreno kritikovala zakone o cenzuri koji su sporadično donošeni 1949, 1958. i 1960. godine. Ova debata pokrenula je bujicu

¹⁷ Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. *Kultura; Menadžment, Animacija, Marketing*, Clio, Beograd, 2000.

koja je dovela do ukidanja cenzure 1983. godine, nakon posete ministra kulture Festivalu. To je bila prva u nizu značajnih debata koje će ukazati na jedan od pravaca kojim će krenuti Festival, pored istraživačkog rada, prezentacija, konferencija...

Jedna takva debata, koja je kasnije bila od velike važnosti za grad, održana je 1982. godine kada je ministar kulture Džek Lang učestvovao na okruglom stolu na kome se raspravljalo o obrazovanju u oblasti stripa. Treba pomenuti da je tada usvojeno petnaest mera za unapređenje stripa, a jedna od mera bila je i osnivanje Odeljenja za strip u lokalnoj školi lepih umetnosti. Sledeće godine ministar je opet posetio Festival, a Odeljenje za strip počelo je s radom. Nakon svog mandata, Lang je postao stalni posetilac i prijatelj Festivala.

Festival je pokrenuo još neka važna pitanja, među kojima je i pitanje zaštite kulturnih dobara u domenu stripa. Srećna okolnost je ta da je prvi Festival održan u lokalnom muzeju, pa je saradnja između te dve institucije nastavila da se razvija. Uz podršku lokalne zajednice, 1980. godine u Muzeju je otvorena galerija „Alan Sen Ogan“ koja je dobila stalnu postavku stripa. Ovo je postao prvi muzej u Francuskoj koji je počeo da odvaja svoja sredstva za akvizicije i da ih koristi za kupovinu originalnih „strip tabli“. Odeljenje za strip postalo je samostalni muzej s osnivanjem *CNBDI – Centre National de la Bande Dessinee et de l’Image* – Nacionalnog centra za strip i umetnost slike.

Godine 1977. Festival je pokrenuo Centar za istraživanje i dokumentaciju stripa koji je nekoliko godina kasnije postao samostalna institucija pod nazivom *Maison de la B. D.* Od samog osnivanja, pokušavano je da se uz pomoć Festivala u Angulemu premesti centar za katalogizaciju¹⁸ nacionalnih izdanja stripa; to je bila dugogodišnja borba koja je dobila pozitivni obrt 1990. godine kada je osnovan *CNBDI*. Ono što je karakteristično za ovaj festival jeste njegovo promovisanje, potreba da se značaj Festivala istakne kroz programsku koncepciju. Festivali imaju sopstvene archive, ali one obično nisu sređene i dostupne javnosti; *FIBD* je u mogućnosti da izvuče korist iz institucija koje su nastale zahvaljujući njemu. Sva dokumenta

¹⁸ CIP – Centar za kataloški zapis u publikaciji.

značajna za Festival dostupna su u nizu javnih institucija u gradu. Izdavačka delatnost takođe promoviše ovaj festival kao „brend“; na primer, objavljena je knjiga o istoriji stripa, napisana kroz predstavljanje laureata Festivala u poslednjih tridesetak godina.

Ovaj festival poslužio je i kao inspiracija za razvoj regionalne kulturne industrije. Kada je 1991. godine kreirana Berza autorskih prava, kao deo zvaničnog programa Festivala, svi su bili zbunjeni. Ipak, to je bilo jedno od retkih mesta gde su se profesionalci iz domena stripa okupljali i imali mogućnost za sklapanje poslova. Izdavačke kuće, autori, agenti, distributeri, dobili su prostor za sebe na najprestižnijem događaju u Evropi, na mestu gde je tokom Festivala najveća frekvencija profesionalaca.

Organizatori festivala uglavnom razmišljaju o budućnosti njihove manifestacije i rade sve što je u njihovoj moći da održe njen kontinuitet. Ako je originalna ideja potekla od stanovnika grada, onda će oni biti spremni da dele s organizatorima odgovornost i očekivanja, pokušaću da konsoliduju postojeću infrastrukturu i da zadrže interesovanje publike za festival što duže mogu. To je najprirodniji način za održavanje festivalske atmosfere i izazivanje osećanja dobrodošlice kod posetilaca.¹⁹ Festival u Angulemu ima prilično veliki broj volontera koji pomaže oko tehničkih i organizacionih zadataka. Od osamnaestogodišnjaka do onih koji su u starijim godinama, volonteri Festivalu posvećuju svoje vreme i resurse. Čak i pojedinci, članovi Asocijacije ili zaposleni na Festivalu, ponekad volontiraju. Predsednik Festivala, Francis Gro, takođe je volonter – nakon potpisivanja zvaničnih papira, on na Odeljenju za decu farba scenografiju ili ispred izložbenih prostora čisti sneg. Festivalska *V.I.P.* taksi služba sastavljena je od građana koji koriste sopstvena kola i na raspolaganju su 24 sata dnevno tokom trajanja Festivala. Posvećenost građana Angulema najveći je i najznačajniji kapital kojim Festival raspolaže.

Svi organizatori festivala pokušavaju da svoj program osmisle na takav način da bude što zanimljiviji, pa biraju jedan od dva moguća pravca – lokalni ili inter-

¹⁹ Klaic, D. *Festivals: a formula of a developmental engine?*, Course reader for Management of Performing Arts and Festivals, University of Arts, Belgrade, 2003/2004.

nacionalni. Mali festivali obično mobilisu kreativne snage iz regiona ili na nacionalnom nivou, ali ako materijalne mogućnosti to dozvoljavaju, organizacioni timovi će gotovo sigurno razmišljati o internacionalizaciji programa. Međutim, uvek se postavlja pitanje: šta festival čini lokalnim? Da li su to umetnici iz regiona ili je to lokalna publika? U Angulemu je lokalno stanovništvo pripremalo početne delatnosti Festivala za internacionalni program, pa je prvih nekoliko Festivala bilo zaista internacionalnog karaktera. Kasnije, Festival u Angulemu okrenuo se nacionalnoj produkciji, a tek je s vremena na vreme predstavljao značajna dela stranih autora, ali stranci skoro nikada nisu bili u žiriju ili organizacionom timu. Ipak, na početku, festivalska publika bila je lokalna, potom regionalna, da bi vremenom postala međunarodna, dok se ove dve tendencije nisu spojile tokom 90-ih godina. Zaista nije neobično što se internacionalizacija Festivala, u svim sferama, dogodila baš u to vreme, jer je to bila decenija kada su posledice ekonomske globalizacije postale očigledne i kada je dilema lokalno – međunarodno postala irelevantna. Imajući na umu migraciju stanovništva, stalnu razmenu umetnika i ideja u okviru umetničkih zajednica, postalo je nemoguće zamisliti da bi bilo koja velika kulturna aktivnost mogla da zadrži lokalni karakter. Umetnost prevazilazi teritorijalne, kulturne i jezičke granice, i nudi nove stilove, trendove i ideje.

Čak i kada zajednica želi da sačuva lokalni karakter festivala, brzo postaje očigledno da su programske mogućnosti ograničene. Iako festival uspeva da zadrži političku i socijalnu podršku, svoj ekonomski uticaj, podršku lokane publike i umetnika, uvek postoji velika šansa da počne da stagnira i da se zatvori u palanački okvir. Još jedna od stvari koja može da učini festival manje uspešnim jeste koncentrisanje na privlačenje turista.²⁰ U malim mestima, turistička komponenta jedna je od najjačih motivacija za organizovanje festivala i, suštinski, to je sasvim u redu dokle god se ekonomski i umetnički ciljevi ne mešaju i poštuju kao različite i jednako važne dimenzije festivala. *FIBD* je imao veliki značaj za razvoj turizma u gradu, međutim do rezultata se dolazilo sporo jer se turistička ponuda razvijala zajedno s Festivalom. Danas

²⁰ Ibid.

je Festival u ponudi svih turističkih agencija u regionu. Privatni smeštaj postao je jedan od glavnih izvora za zadovoljavanje potrebnih kapaciteta, pa je, čak, neophodno rezervirati sobu nekoliko meseci unapred ako neko želi da bude smešten u samom gradu a ne u okolnim mestima.

Ako u grad od 50.000 stanovnika tokom Festivala dođe preko 200.000 ljudi, sasvim je jasno da je turistička komponenta zadovoljena, ali ona je inicirana dobrim programom i festivalskom atmosferom koji su najbolja sredstva za promociju ovakvog događaja. Kroz promenu stava stanovnika Angulema, promenio se i identitet ovog grada koji se, opet, reflektovao na identitet njegovih stanovnika. Strip je Angulemu dao draž nečeg novog, uzbudljivog i živog; grad je putem svog Festivala dobio one osobine koje su doprinele da se promeni njegov prethodni imidž. Ove osobine postale su deo identiteta stanovnika grada, pa je u njihovom interesu da održe i dalje izgrađuju novostvorenu sliku grada, kako bi sprečili povratak u „uspavani srednji vek“.

Transformacija Grada

Za Angulem se može reći da je grad festivala: jedan od najznačajnijih je *Circuit Des Remparts*, trka Bugati „oldtajmera“ oko zidina grada. Tu su još i: *Gastro-nomades*, *Music Metisse*, *Piano de Valois*, *FITA*, ali nijedan od ovih festivala nije imao takav uticaj na grad kao *FIBD Angouleme*. Od samog početka, kompletna kulturna infrastruktura Angulema bila je korišćena tokom Festivala. Vremenom, Festival se širio po čitavom gradu, ali unutar tvrđave; šatori i štandovi postavljani su na svaki pedalj slobodnog zemljišta. I upravo je ta koncentracija događaja i učesnika stvorila slavljeničku, festivalsku atmosferu.

Festival stalno otkriva neke od zaboravljenih prostora, a mnogi dobijaju nove uloge i kulturni program tokom čitave godine. Jedan od takvih prostora jeste *Espace Franquin*²¹, centar koji se nalazi blizu glavne pešačke ulice, a koji ima nekoliko velikih i dobro opremljenih sala od kojih ona najveća može da primi i do trista osoba. Ovaj prostor nema svoj kulturni program, ali tokom čitave godine u njemu se odvijaju

²¹ Autor „Ludog Gaše“.

različiti događaji vezani za Festival. Centar grada već je postao premali da bi mogao da omogući sva dešavanja u okviru *FIBD*-a.

Jedan od gradonačelnika Angulema je 1998. godine pokrenuo akciju oslikavanja grada muralima na kojima su prikazani strip junaci. Akcija je započeta u centru grada, ali se ubrzo proširila i van zidina po ostalim četvrtima. Danas su ovi murali jedna od znamenitosti grada i deo turističke ponude. Oko dvadesetak murala izvela je asocijacija muralista *Cite de la Creation*²², a Angulem je jedini grad gde su ovi umetnici imali mogućnost da osmisle višegodišnji i sveobuhvatni plan oslikavanja grada.²³ Još jedan prilog ovakvoj politici grada jeste postavljanje više od hiljadu tabli s natpisima ulica koje imaju oblik „strip balončića“.

Međutim, ova akcija nije nepromišljena i ni na koji način ne ugrožava delove grada koji su pod zaštitom; naprotiv, murali su osmišljeni tako da se uklope u svoje okruženje. Angulem primenjuje dodatni sistem zaštite grada koji čuva ne samo pojedina kulturna dobra već i šire okruženje. *ZPPAUP, Zones de Protection du Patrimoine Architectural Urbain et Paysager* je

²² Umetnička asocijacija *Cite de la Creation* situirana je u Lionu. Njeni članovi se od 1978. godine bave oslikavanjem monumentalnih dela – fresaka, murala – kao i dekorisanjem urbanih objekata na javnim i privatnim mestima. Do sada je izvedeno više od 350 njihovih radova u Lionu, Barseloni, Meksiku, Biaricu, Brestu, Parizu, Lajpcigu, Karkasonu...

²³ 1. “Avec le temps” (François Schuiten), Place du Champ de Mars; 2. “Mémoires du XXème Ciel” (Yslaire), Square Saint-André; 3. “Réalité, sortie de secours” (Marc-Antoine Mathieu), Rue de Beaulieu; 4. “Les Pieds Nickelés” (Pellos), Rue Louis Barthou; 5. “Gaston & Prunelle” (Franquin), Rue Hergé; 6. “Le Baron Noir” (Got & Pétillon), Rue Hergé; 7. “Natacha & P’tit bout d’Chique” (François Walthéry), angle des Rues de l’Arsenal et Hergé; 8. “La guitariste” (Loustal), rond-point de la Madeleine; 9. “Un samedi à Malakoff” (Frank Margerin), 153 Avenue Gambetta; 10. “Lucky Luke, les Dalton et Jolly Jumper” (Morris), 58 Avenue Gambetta; 11. “Cubitus” (Dupu), 250 Rue de Montmoreau; 12. “Boule & Bill” (Roba), 109 bis Rue de Montmoreau; 13. “Blake & Mortimer” (Juillard & Sente), Rue Saint Roch; 14. “Titeuf” (Zep), Boulevard Pasteur; 15. “Chassez le naturel” (François Boucq), Boulevard Duroselle; 16. “New York sur Charente” (Nicolas De Crécy), 15 bis Rue de la Grand Font; 17. “Les Déblocks” (Florence Cestac), 24 bis Rue Pierre Sémard; 18. “Sales Mioches” (Berlion & Corbeyran), Avenue Gambetta; 19. “La fille des Remparts” (Max Cabanes), 6 Boulevard Pasteur; 20. “Les coulisses du théâtre” (Dupuy-Berbérian), angle des Rues Carnot et d’Austerlitz.

sistem zaštite koji je nastao u kontekstu decentralizacije 1983. godine i predstavlja vrstu dopune lokalnom urbanističkom planu. Osnovni principi ovog sistema su pojednostavljivanje zaštite arhitektonske kulturne baštine i prirodnih bogatstava na istoj teritoriji i osmišljavanje okruženja zaštićene zgrade ili dobra u radijusu od petsto metara. Osim toga, pomaže u elaboriranju, simplifikaciji urbanističkih pravila u gradu, jasno definišući zone i njihove karakteristike.²⁴ *ZPPAUP* ima formu urbanističkog dokumenta s izveštajem koji prezentuje, objašnjava i opravdava ciljeve kreiranja zona, njihovih arhitektonskih, istorijskih i prirodnih posebnosti. Gradska vlast u Angulemu shvatila je nakon 2000. godine da primenom ovog sistema može da očuva vanvremenost svog grada.²⁵

Poslednjih godina gradska uprava je Festivalu davala finansijska sredstva od oko 630.000 eura (u tu cifru nisu uračunate usluge gradske administracije), ali se potom odlučila za novu formu partnerstva. U 2007. godini u Gradu je odlučeno da se donira više od jednog miliona evra Festivalu u naredne tri godine, a već sledeće godine njihovi doprinosi bili su dodeljeni na osnovu dugoročnog ugovora o subvencijama. Ugovor podrazumeva ne samo finansijsku već i tehničku podršku gradske administracije.

Angulem se mnogo transformisao od 1974. godine; postao je zvanična „prestonica stripa“ u Francuskoj, i to ne samo tokom Festivala već i tokom čitave godine. Table s imenima ulica su u obliku balončića, po čitavom gradu su vidljivi veliki murali s likovima iz stripova; ulice i institucije nose imena poznatih strip autora; značajne regionalne i nacionalne institucije koje se bave stripom smeštene su upravo u njemu. To je ono što Angulem čini prestonicom.

Spin off institucije

Festival je doprineo osveščivanju lokalnog i nacionalnog osećanja za strip, tako što je učinio prihvatljivijom ideju o stripu, kao normalnoj kulturnoj praksi, i što je promovisao njegov umetnički i ekonomski

²⁴ <http://www.archi.fr/URCAUE-IDF/abcdaire/>

²⁵ U regionu Šarant projekat *ZPPAUP*-a usvojili su: *Aubeterre, Barbezieux, Cognac, Confolens, Jarnac, La Rochefoucauld, Nanteuil-en-Vallee, Saint-Projet, Verteuil-sur-Charente, Villebois-Lavalette*.

uticaj na francusku kulturu. Na taj način, Festival je uspeo da privuče pažnju vladinih zvaničnika i da indirektno utiče na promenu kulturne politike. Kada je Lang posetio Angulem, doneseni su neki važni zaključci i odluke, ali tek su s predsednikovom posetom, par godine kasnije, ove odluke postale zvanični deo „velikih radova“ koje je sprovodio kabinet Fransoa Miterana. U te „velike radove“, na primer, spada Muzej Orsej, ali i Nacionalni centar za strip i umetnost slike.

Mesto na kome je izgrađen *CNBDI* ima dugu istoriju. Zgrada i dalje nosi tragove prethodnih konstrukcija. U VI veku izgrađena je opatija koja je krajem XVI veka razorena u verskim ratovima, da bi bila restaurisana krajem XVI i ponovo u XVII veku. Ulice koje je okružuju regulisane su 1740. godine, nakon što je južni deo opatijske crkve uništen. Ali, tek je s Revolucijom religiozna namena ovog objekta prestala; od tada je on nacionalizovan. U XIX veku započela je industrijska eksploatacija ove građevine. Tu su bili pogoni za proizvodnju papira, a zatim i različite pivare. Kada je proizvodnja prestala, ovaj industrijski kompleks, koji je 1917. godine dobio terasasti izgled, je napušten. Nakon nekoliko parcijalnih rušenja, izgradnja Centra počela je 1987. godine, a zgrada je inaugurisana 1990. godine. Danas se *CNBDI* nalazi u centru kompleksa koji pripada *Magelisu*, a institucije koje se nalaze u blizini su škole *ESI*, *EMCA*, *EMCI* i Muzej papira.

Cilj ovog centra jeste da radi na osveščivanju i promociji umetnosti stripa među publikom i profesionalcima. Centar se sastoji od muzejske kolekcije od oko 7.000 originalnih tabli, biblioteke s oko 10.000 primeraka stripova i arhive u kojoj se nalazi hiljade albuma i magazina; tu je, naravno, i specijalizovana knjižara, kao i savremena izložbena galerija. Uz sve ove aktivnosti, Nacionalni centar za strip i umetnost slike postao je najznačajniji čuvar i promoter umetnosti stripa u Francuskoj. On je uključen u mnogobrojne akcije proučavanja i promovisanja stripa; između ostalog, u njemu se odvija izdavačka delatnost (objavljuje se jedini francuski magazin koji se bavi naučnim istraživanjima u oblasti stripa, „9e Art“, objavljuju se katalozi, priređuju reizdanja zaboravljenih remek-dela ove umetnosti), organizuju se kursevi za različite ciljne grupe (studenti, kritičari, biblioteka-

ri...)). Da bi uspešno mogao da se bavi ovim delatnostima, usred nove revolucije umetnosti slike, *CNBDI* učestvuje, kao „naučni savetnik“, u produkciji velikih tematskih ili monografskih izložbi; jedna takva izložba trebalo bi da širom sveta predstavi umetnost stripa u Francuskoj u narednih nekoliko godina.

Tokom čitave godine, Centar nudi bibliotekarima, učiteljima i medijatorima mogućnost usavršavanja u domenu stripa. Ovi kursevi osmišljeni su na takav način da zadovoljavaju potrebe učesnika u različitim oblastima, kao što su: istorija stripa, žanrovi i grafički stilovi stripa, kreiranje stripskih bibliotečkih fondova, stripa kao sredstva medijacije itd. Do 2000. godine u biblioteci je bilo oko 16.000 albuma koji nisu mogli da budu iznošeni iz čitaonice; od tada je dozvoljeno iznošenje ali i čitanje stripova *online*, jer je biblioteka digitalizovana. Kada je reč o zaštiti stripova od istorijskog značaja, u Centru se čuva oko 2.700 naslova štampe specijalizovane za strip i karikaturu, ilustrovanih magazina za decu, 60.000 albuma, postera, razglednica, ploča, audio-kaseta i CD-ova. Osnova ovog muzejskog fonda je nacionalni CIP fond. Dokumentacioni centar je integrisan u biblioteku i na raspolaganju je uglavnom profesionalnoj publici, kao što su istraživači, novinari ili studenti. Biblioteka *CNBDI* član je Nacionalne bibliotekarske asocijacije i u direktnoj je vezi s Nacionalnim centrom za knjigu.

Direkcija za multimedije, tehničku podršku, istraživačke i video kompanije, formirala je 2005. godine Centar za multimedije i tehničku podršku, *CSTM*. Ovaj centar učestvuje u istraživanjima, značajnim programima i mrežama na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou. Takođe, saraduje s univerzitetским laboratorijama i radionicama na svim prethodno pomenutim nivoima, kao i na evropskom nivou. Centar nudi video i multimedijским kompanijama u Francuskoj, tehničke kapacitete, usluge, tehnološki „monitoring“ i istraživanja, *Cyberdome* – tehniku za beleženje realnih pokreta koji se kasnije koriste za kompjutersku grafiku.

Od 1999. godine organizuje se manifestacija „Forum za animacione tehnologije“, FITA, pod okriljem *CNBDI*-a. On okuplja profesionalce u oblasti animacije i audiovizuelnih tehnologija sa svih strana sveta i

postao je jedinstveno polje za debatovanje i razmenu iskustava.

Obrazovanje

Kada je grad Angulem otkupio deo zemljišta na obali reke Šarant i renovirao staru fabriku papira „Le Nil“, u koju se uselilo Odeljenje za strip lokalne škole lepih umetnosti, počela je transformacija obrazovanja u gradu i šire. Tako je Angulem postao drugo mesto u Evropi gde se srednjoškolci obučavaju za obavljanje poslova u industriji stripa. Prvo takvo odeljenje formirano je u Briselu u školi „San Luk“. Međutim, ovo je bio samo početak promene školskog sistema u Angulemu; usledilo je otvaranje novih škola vezanih za umetnost slike i animacije kao što su:

– *L'Ecole Supérieure de l'image (ESI)*, nastala 1995. godine spajanjem škola za lepe umetnosti iz Angulema i Poatjea. Posvećena je digitalnoj umetnosti;

– *L'Ecole des métiers du cinéma d'animation (EMCA)*, formirana je 1999. godine i nudi osnovna znanja o tehnologijama animacije;

– *L'Ecole des métiers de création infographique (EMCI)*, osnovana je 2001. godine i nudi master studije u oblastima digitalne umetnosti, animacije itd;

– *Lycee de l'image et du Son d'Angouleme (LISA)* je nastala u okviru platforme za strip i multimedije Centra za multimedije i tehničku podršku 2005. godine.

Pored drugih značajnih institucija u gradu, koje su posvećene stripu i umetnosti slike, kreiran je centar koji omogućava umetnicima da dođu na „rezident“ u Angulem. *La Maison des Auteurs* je otvoren 2002. godine i čvrsto je povezana s lokalnom zajednicom i drugim gradskim institucijama iz domena umetnosti slike. Centar nudi autorima:

– profesionalne uslove rada koji omogućavaju autorima da ostvare svoje projekte;

– stalno izlaganje radova iz oblasti stripa, animiranih filmova i multimedija;

– dostupnost Centra za dokumentaciju i tehničke resurse;

– promoviše zajednički rad i razmenu ideja među autorima;

– radi na zaštiti statusa umetnika i zaštiti autorskih prava.

Do 2006. godine oko šezdeset autora boravilo je u ovom centru, a oko pedeset lokalnih autora imalo je mogućnost da koristi različite usluge Centra.

Sve institucije koje su osnovane u Angulemu nakon 1974. godine, stvorile su od ovog grada obrazovni, istraživački i produkcijski centar za strip i umetnost slike u čitavom regionu i šire. Trend napuštanja grada je prekinut i, štaviše, preokrenut; danas Angulem vrvi od budućih profesionalaca, ima intenzivan kulturni život i predstavlja značajno izvorište kreativnosti i ideja.

Regionalni „klaster“ kulturne industrije

Region Šarant postao je dobar primer za uspešno upravljanje gradskim oblastima. Prepoznat je potencijal Angulema kao nosioca nove ekonomije bazirane na kulturnim industrijama u umetnosti slike, i iskorišćena je svaka šansa za kreiranjem povoljnog okruženja za dalji razvoj. Iako je čitav razvoj počeo spontano, inspirisan ljubavlju prema stripu, potencijali su, ipak, sistematski razvijani i proširivani.

Posmatranje gradova na drugačiji način postaje očigledno krajem 80-ih godina, kada je Evropska Unija preduzela niz studija o evropskim gradovima. Ove studije locirale su gradove u regionalni kontekst i analizirale su specifične urbane faktore koji su činili neke gradove uspešnijim od drugih. Kroz urbanu i regionalnu analizu, tokom naredne decenije provučen je diskurs globalizacije koji je na prethodna istraživanja ostavio veliki uticaj. Literatura o svetskim sistemima „izvlači“ gradove iz njihovih dotadašnjih nacionalnih i lokalnih konteksta, i postavlja ih u nove globalne mreže. Dok je moguće identifikovati nove uloge velikih svetskih gradova u rukovođenju globalnim tržištima ili tokovima radne snage, ova uloga gradova preklapa se s njihovim funkcionalnim ulogama, dovodeći do nerazumevanja istorijsko-kulturoloških faktora koji su ih oblikovali.

„Gradski region“ predstavlja kombinaciju gradskih i regionalnih osobina, kada je reč o funkcionalnom i institucionalnom rukovođenju. Osnovna razlika između monocentričnih i policentričnih regiona je u tome što u prvom slučaju jedan veći grad svodi region na svoju funkcionalnu okolinu, dok u drugom slučaju gradovi koji se nadmeću kreiraju kompleksniji sistem

regionalnog teritorijalizma. Policentrični regioni više naglašavaju svoj regionalni karakter zbog rivalstva manjih gradova koji se nalaze u njemu. Postojeća ambivalentna priroda regiona potiče od njihove pozicioniranosti između nacionalnog i lokalnog nivoa.²⁶

Poseban karakter evropskih gradskih regiona postaje očigledan kroz interpretiranje globalizacije kao kompetitivne međuurbane i međuregionalne trke u kojoj globalne funkcije grada definišu njegov status. Ručvođenje gradskim regionima zahteva izuzetnu pažnju, jer od toga zavisi život datog grada i regiona. Regioni su prepoznati kao ekonomski *hubovi*²⁷ u globalnoj ekonomiji, ali postoji suštinsko nerazumevanje funkcionisanja ovih *hubova* i njihovih veza na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou.

Razvoj regiona Šarant s centrom u Angulemu sasvim je očigledno potekao od stvaranja „klastera“ kulturne industrije. Region Šarant, danas poznat u Francuskoj kao „dolina slike“, počeo je s transformacijom tokom 80-ih godina, ali je trend razvoja zadržao i nakon 2000. godine. Zahvaljujući Festivalu stripa, dosta toga se promenilo u široj gradskoj oblasti; došlo je do velike frekvencije „kulturnih“ turista, do kreiranja institucija vezanih za strip i sliku od nacionalnog značaja i do izmena i razvoja školskog sistema, tj. kreiranja različitih odseka i škola posvećenih stripu i umetnosti slike.

Ovi faktori prirodno vode većoj koncentraciji profesionalaca u domenu slike i stripa u ovom regionu. Prateći „klastersku“ logiku, kulturna industrija posvećena stripu i umetnosti slike, ali i ona koja je posredno i neposredno vezana za njih, brzo se razvijala. Čini se da je model socijalne mreže najprimenjiviji u slučaju „klasterskog“ razvoja regiona Šarant. Zahvaljujući činjenici da budući profesionalci studiraju zajedno, zajedno odlaze na kulturne događaje, specijalizuju se i rade zajedno, međusobne veze su jače i produktivnije nego u drugim modelima „klastera“. To znači da informacije i ideje putuju brže i efikasnije. Takođe je važno napomenuti da region Šarant predstavlja izvor radne snage, ekspertski centar, centar produkcije i konzumacije proizvoda nastalih u okviru

²⁶ Herrschel, T. & Newman, P. *Governance of Europe's City Regions; Planning, policy and politics*, Routledge, London and New York, 2002.

²⁷ *Hub* – Centar aktivnosti, interesa, trgovine ili transporta; centralna tačka oko koje se događa razvoj. <http://wordnetweb.princeton.edu/perl/webwn?s=hub>

industrije slike. Regionalna vlada ima interes u napretku ove industrije, pa je podrška njenom razvoju postala sasvim očigledna u regionalnoj kulturnoj politici.

Autori Gordon i Mek Kan tvrde da razlika u posledicama primene javnih politika tri idealna tipa „klastera“ čini posebno važnim izbegavanje mešanja njihovih osobina, iako elementi svakog od njih mogu da koegzistiraju u određenim situacijama. U slučaju kada on odgovara modelu socijalnih mreža, potreban je kvalitativni pristup da bi mogli da se mere nivoi kooperativnog ponašanja između firmi i organizacija koje vode računa isključivo o svom materijalnom dobrostanju. U ovom kontekstu, direktne ekonomske veze, pa čak i nivoi protoka informacija, postaju manje relevantni indikatori učestvovanja u zajedničkim ulaganjima, aktivnostima lobiranja, mrežama međusobne podrške ili običnim šemama socijalizacije.²⁸

U dolini reke Šarant mnogobrojne firme, koje zapošljavaju preko 13.000 osoba, imaju zajedničkog činioca, a to je umetnost slike koja je već postala ključni faktor regionalne ekonomije. Ovo je, takođe, garancija izdavačima, štamparijama, audio-vizuelnom sektoru, sektoru pokretnih i nepokretnih slika, multimedijima, i svim ostalim koji na bilo koji način pripadaju ovoj kulturnoj industriji, da im ovaj region otvara svoja vrata, tj. „dolinu slike“. Da bi podržao kulturnu industriju, region je 2007. godine izdvojio značajna finansijska sredstva. Iz regionalnog fonda za inovacije uloženo je 500.000 eura u projekte firmi iz „doline slike“; takođe su izdvojena sredstva za osnivanje novih firmi, kao i regionalna sredstva za muzej *CNBDI*-a i renoviranje njegove dve bioskopske sale; postoje konkursi za „rezident strip timova“ iz ruralnih krajeva ili srednjoškolaca. „Dolina slike“ je važna odlika regiona čiji su ciljevi da je očuvaju i osiguraju uslove za njen budući razvoj.

SMPI Magelis

Promena ekonomskih i industrijskih entiteta ohrabrena je pojavom ideja o fleksibilnijem procesu proizvodnje, i pokazuje na koji način koncentrisanje na specifične osobine određenih mesta, uključujući institucionalne mreže, proizvodi kompetitivne prednosti. Neke globalne promene, poput podvlačenja sve značajnije uloge gradskih regiona kao aktivnog ekonom-

²⁸ Gordon, I. R. & McCann, P. *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks?*, <http://www.scribd.com>.

skog jezgra, trebalo bi da dovedu do promene javnih politika, ukoliko bi te politike ostale relevantne. Priroda regionâ promenila se od one centralno organizovanih sadržitelja lokalne politike, uloge koju su tradicionalno imali regioni u Evropi, do sve aktivnije uloge regionâ kao ekonomskih entiteta s posebnim lokalnim razvojnim potencijalima i sa sve većim naglaskom na gradove kao centre razvoja.²⁹

Regioni mogu da budu samo teritorijalni sadržitelji politike koja je kreirana negde drugde ili mogu da učestvuju u kreiranju posebnih identiteta i regionalne samosvesti. U Francuskoj su rastući regionalni identiteti ohrabрили preispitivanje centralizovane državne strukture, te se zahteva priznavanje njihovog političkog statusa, pre svega adekvatne finansijske obezbeđenosti. Nedefinisani regioni predstavljaju predmet nadmetanja centralne vlasti, u cilju primene *top down* javnih politika, ali i lokalne vlasti radi primene *bottom up* principa. Region je ranije bio shvatan kao fiksirani sadržitelj inicijativa za prostorni razvoj definisanih na nacionalnom nivou. U poslednje vreme, regioni su predstavljeni kao dinamični prostori koji sami sebe lociraju u sistemima globalne ekonomije, u kojima vodeći gradovi stvaraju mogućnosti za manje centralizovan ekonomski menadžment i u kojima institucionalni i funkcionalni odnosi postaju odlučujući faktori.

Najznačajnija promena u ekonomskom shvatanju regiona jeste detektovanje *soft* konceptâ, kao karakteristike uspešnih regiona, koji su osnova ekonomske aktivnosti. Ove netržišne karakteristike uključuju tržište rada, javne institucije, običaje i vrednosti. Ekonomska geografija koristila je ove i slične ideje da identifikuje kvalitete uspešnih regiona. Izvesno vreme naučnici koji se bave ekonomskom geografijom istraživali su ne samo ekonomske prednosti regiona već i institucionalne faktore koji doprinose uspehu. Na primer, korporativne mreže jasno određuju „industrijske distrikte“ koji su nazvani „Treća Italija“. Regioni definisani na ovaj način postaju najmanji delovi ekonomske međuzavisnosti, a ideja o industrijskom distriktu stvorenom na osnovu mreža malih firmi jeste osnovni element za novu regionalizaciju evropske ekonomije. To je slučaj s italijanskom oblašću Emilija Romanja i s oblašću Baden Virtemberg na jugoza-

²⁹ Herrschel, T. & Newman, P. *Governance of Europe's City Regions; Planning, policy and politics*, Routledge, London and New York, 2002.

padu Nemačke. Uspešni industrijski distrikti dorasli su izazovu prevazilaženja zastarelih modela proizvodnje, ali rastuća međunarodna konkurencija izmenila je ekonomski kontekst. Na kraju, mora da se pronađe povoljan odgovor javne politike da bi se ponovo uspostavila i/ili održala regionalna kompetencija.³⁰

Pole Image Magelis primenjuje se od 1997. godine u regionu Šarant kao deo regionalnog projekta razvoja koji vodi *SMPI*. U pravnim okvirima, *SMPI* je *syndicat mixte*, to jest projekat zajedničkog ulaganja lokalnih administrativnih vlasti čija je uloga u ovom projektu jasno definisana. Da bi lakše upravljali projektom, Skupština okruga Šarant, Grad Angulema i Industrijsko-trgovinska komora, stvorili su *Syndicat Mixte du Pole Image (SMPI)*. U 2005. godini, region Šarant i Savet aglomeracije Angulema zvanično su se priključili *SMPI*-u. *Magelis* se ne odnosi na tačno određeni entitet koji ima svoj pravni status, već je to zajedničko ime dato regionalnom razvojnom projektu koji je nastao u industriji proizvodnje stripa i umetnosti slike. Izraz *Pole Image* koristi se, kao i drugim regionima i gradovima Francuske, da označi zajednicu kompanija, obrazovnih institucija, javnih prostora, asocijacija i kulturnih industrija smeštenih u isti region, a čije se aktivnosti tiču umetnosti slike.

Pole Image Magelis okuplja talente u oblasti 2D/3D animacije, audiovizuelnog sektora, stripa, video-igara, multimedija, tehničkih slika i izdavaštva. Danas je *Magelis* drugi po veličini centar za proizvodnju animacije u Francuskoj, s oko pedeset kompanija koje su specijalizovane u oblasti animacionih tehnologija, uključujući i dvadeset studija za animaciju. *Magelis* nudi autorima okruženje u kome je tehnička i finansijska infrastruktura kreirana na taj način da zadovoljava njihove potrebe. Ciljevi *Magelisa* su:

- ekonomski – kreacija i razvoj proizvodnje, osnivanje kompanija koje se bave stvaranjem slike;
- obrazovni – kreacija centara za visoko obrazovanje i univerzitetske seminare koji se bave umetnošću slike, naročito onih koji se bave animacijom i grafičkom umetnošću;
- kulturološki – kreiranje i menadžment kapaciteta koji su otvoreni za širu javnost, istraživačkog centra specijalizovanog za tehnologije slike, „rezidenta“ za umetnike *La Maison des Auteurs*.³¹

³⁰ Ibid.

³¹ www.cnbd.fr

Ideja „regiona koji uči“ podržava sistem netržišnih veza i promoviše stil regionalnih ekonomskih razvoja baziranih na sistematskoj upotrebi komplementarnosti za iskorišćavanje *bottom-up* razvoja firmi i institucija. Osnova regionalnih kompetencija podrazumeva stalnu kreaciju novih, baziranih na znanju, proizvodnji i obrazovanju, treningu i „networkingu“ između firmi i javnih agencija koje će održati svoj konkurentni status. Fokus je na malim i srednjim preduzećima (koji čine osnovu ekonomskog života u većini evropskih regiona). Osnovna odlika „regiona koji uči“ jeste organizacija kroz mreže koje zaobilaze birokratsku kontrolu. Izazovi uspešnih razvoja ovih regiona leže u integraciji obrazovanja i biznisa. Ideja „regiona koji uči“ neprestano promoviše osnovno uverenje naučnika koji se bave ekonomskom geografijom da biznis i rukovođenje moraju da se povežu na nov, pozitivan i neformalan način. Sve izraženiji model umrežavanja ekonomskih organizacija ukazuje na ekonomske prednosti širokog tržišta rada velikih aglomeracija, u kome odgovarajuća infrastruktura, uključujući i *soft* infrastrukturu urbanog rukovođenja, može da dovede do velikih razlika u poslovanju.³²

Dakle, sve ono što čini osnovu projekata urbane regeneracije – fizička, socijalna i kulturna promena gradskih sredina – može da se prepozna u Angulemu i regionu Šarant. Za razliku od onih veštački pokrenutih, ova urbana regeneracija nastala je zahvaljujući lokalnoj zajednici, dugo je trajala i dala je izuzetne rezultate. Imajući u vidu ovaj primer, trebalo bi naglasiti da ne postoji instant rešenje suštinskih problema, jer oni zahtevaju mnogo veće angažovanje lokalne zajednice, mudro korišćenje specifičnih znanja, stabilnije sisteme „networkinga“ i stalno usavršavanje odabrane formule razvoja.

Zaključak

Međunarodni festival stripa Angulem pokrenut je sredinom 70-ih godina XX veka s dva osnovna cilja: da se izbori s predrasudama i da promoviše strip kao umetničku formu. Dugogodišnjim radom, upošljavajući sve svoje kapacitete i pridobijajući podršku grada, zatim regiona i države, Festival je uspeo da po-

³² Herrschel, T. & Newman, P. *Governance of Europe's City Regions; Planning, policy and politics*, Routledge, London and New York, 2002.

krene mnoge promene. Kroz svoje aktivnosti, koje su se ticale istraživanja, prezentovanja, debatovanja, obrazovanja, *FIBD* je uspeo da utiče na zakone, kulturnu politiku, sistem školstva, zaštitu kulturnih dobara, na promenu imidža grada, na ekonomske promene u regionu... Posledice svih ovih promena ogleđaju se u tome što je Festival postao „brend“, što je Angulem postao „prestonica stripa“, što je region postao „dolina slike“ i što je Francuska postala najznačajnija zemlja u Evropi u „strip izdavaštvu“. Za ovakav uspeh primarno su značajna dva faktora – sistem delegiranja Festivala i spremnost gradske uprave da preuzme njegove ideje. S jedne strane, da Festival nije bio u stanju da se pozabavi određenim problemima, pitanjima i potrebama, da nije bio spreman da ih stavi u program i o njima diskutuje i debatuje, te da ih zatim delegira drugim institucijama, njegove ideje bi ostale samo na papiru. S druge strane, spremnost Grada da prihvati te ideje i lobira za njih, da ih prepozna kao faktor svog budućeg razvoja, dovela je do formiranja niza institucija od nacionalnog značaja upravo u Angulemu. Osim što je doprineo promeni svog imidža, oživljavanju kulturnog života grada, razvoju turizma, Angulem je „pokrenuo“ i čitav region. Jedan od ključnih elemenata za uspešno sprovođenje urbane regeneracije u ovom slučaju jeste mogućnost grada da privuče visoko obrazovanu, stručnu radnu snagu i, pored toga, da privuče investicije u domenu ekonomije znanja i kulturnih industrija. Glavni ciljevi većine programa urbane regeneracije jesu stvaranje raznolike ekonomije i rešavanje socijalnih problema, a to su upravo ciljevi u kojima je Angulem uspeo.

BIBLIOGRAFIJA

- Cannet, H. *Angouleme; Le grand 20e*. P.Q.R & Charente Libre, Angouleme, 1993.
- Couperie, P, Horn, M, Destefanis, P, Francois, E, Molierni, C. & Gassiot-Talbot, G. *A History of Comic Strip*. New York, Crown publisher, 1974.
- Dragičević-Šešić, M. i Stojković, B. *Kultura; Menadžment, Animacija, Marketing*. Clio, Beograd, 2000.
- Filippini, H, Glenat, J, Sadoul, N. & Verende, Y. *Histoire de la bande dessinée en France et en Belgique; des origines a nos jours*. Glenat, Paris.
- Grupa autora. *Festivals: Challenges of Growth, Distinction, Support Base and Internationalization*. Course reader for Management of Performing Arts and Festivals, University of Arts, Belgrade, 2005/2006.

Herrschel, T. & Newman, P. *Governance of Europe's City Regions; Planning, policy and politics*. Routledge, London and New York, 2002.

Hesmondhalgh, D. *The Cultural Industries*. Sage Publications, London, 2002.

Klaic, D. *EFA 50 anniversary Charter*. Course reader for Management of Performing Arts and Festivals, University of Arts, Belgrade, 2003/2004.

Klaic, D. *Festivals: a formula of a developmental engine?*. Course reader for Management of Performing Arts and Festivals, University of Arts, Belgrade, 2003/2004.

Landry, C. & Bianchini, F. *The Creative city*. Demos & Comedia, London, 1995.

Pounds, N. *The Medieval City*. Greenwood Press, Westport, Connecticut & London, 2005.

Power Point Presentation, FIBD Angouleme, 2005.

INTERNET

Pol, E. *The Theoretical Background of the City-Identity-Sustainability Network*. Environment and Behaviour, Vol. 34, No. 1, Sage Publication, January 2002.

Gordon, I. R. & McCann, P. *Industrial Clusters: Complexes, Agglomeration and/or Social Networks?*, 21.10.2007.

Dubourg-Noves, P. *Histoire de l'Art – Angouleme*, Internet Encyclopædia Universalis, 13.03.2009.

Jean, Y. *Geographie – Angouleme*. Internet Encyclopædia Universalis, 13.03.2009.

<http://www.via-patrimoine.com/Angouleme-Ville-d-Art-et-d>, 05.04.2009.

http://www.toutenbd.com/murs_peints/, 05.04.2009.

<http://www.archi.fr/URCAUE-IDF/abcdaire/>, 04.04.2009.

<http://www.an-patrimoine.org/>, 04.04.2009.

<http://wordnetweb.princeton.edu/>

www.bdangouleme.com

www.cnbdi.fr

www.culture.fr

www.culturalpolicies.net

www.mairie-angouleme.fr

www.culture.gouv.fr

www.centrenationaldulivre.fr

www.cr-poitou-charentes.fr

www.cg16.fr

www.agglo-grandangouleme.fr

www.magelis.org